**Әдебиятлар**

1. Қ.Айымбетов «Халық даналығы» 1988 ж.
2. Қ.Мақсетов «Қарақалпақ жыраў, бақсылары» 1983 ж.
3. Қ.Мақсетов «Дәстанлар, жыраўлар, бақсылар» 1992 ж.
4. Т.Адамбаева «Қарақалпақ музыкасы тарийхынан» 1985 ж.
5. К.Асқаров «Бақсы-жыраў тийкарлары» пәнинен лекция тексти.
6. Д.Алланазаров «Қарақалпақ сазлары».

**РЕЗЮМЕ.** Бул өзлигине тән болған қәдриятлар, миллий мийраслар дүньядағы барлық халықлар ҳәм миллетлер сыяқлы қарақалпақ халқында қәлиплесип атадан балаға, әўладтан-әўладқа өтип сақланып киятырғанлығы белгили. Бул дөретпелерге устаз-шәкирт, салт-дәстүрлер, мийнет жырлары, халық ертеклери, ашықлық ҳәм шайырлық дәстанлар менен көплеген халық қосықлары нама сазлары киреди.

**РЕЗЮМЕ.** Известно, что эти уникальные обычаи и национальные наследия, как и у всех народов и наций мира, передавались от отца к сыну, из поколения в поколение. К этим традициям относятся традиции мастера-ученика: народные песни, народные сказки, открытые и веселые былины, а также множество народных песен**.**

**SUMMARY.** It is known that these unique customs and national heritage, like all the peoples and nations of the world, have been passed down from father to son, from generation to generation. These traditions include teacher-student traditions: folk songs, folk tales, open and cheerful epics, and many folk songs.

УДК.127; 218-219 (2023)

# МӘЖБҮРИЙ ДАЎЫС

**С.А.Балтаниязов –** *профессор*

*Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы*

**Таянч сўзлар:** қўшиқчи, опера, романс, музыкант, бастокор, мусиқа, қўшиқ, наво.
**Ключевые слова:** певец, опера, романс, музыкант, композитор, музыка, пение, мелодия.
**Key words:** singer, musician, romance, musician, singing, melody, opera, lovesong.

Қосықты мәжбүрий тек ғана бәлент даўыста айтыў емес, бәлки даўыс аппаратының күшли басым астында ислеўине айтылады. Үлкен диопазонға ийе гейпара қосықшылар ушын бәлент даўыста айтыў тәбийий болып табылады. Даўысты күшейтиў даўыстың толық көлеми менен емес, бәлки белгили бир адам ушын оның артықша күшлилиги менен белгиленеди [2. Д.Л.Аспелунд с.180]. Бул ҳәдден зыят даўыс күшиниң жаманланыўына даўыстың тембрине тәсир етеди. Мәжбурий: даўыс пенен, даўыстың ең жақсы тембр қәсийетлерине алып келетуғын, даўыс перделериниң ең гөззал «тербелислерин» сақлаўға болмайды. Вокал сымлары жоқары ҳәм төменги резонаторларда, аңсат ғана ҳәм тегис ағатуғын, гөззалдың даўысын бериў ушын емес, бәлки күшли ҳаўа басымын услап турыў ўазыйпасы тийкарында ислей баслайды. Нәтийжеде, даўыс перделерин бәнт режимде ислеўге көндирген, қосықшы басқа булшық етлерди ҳәрекетке келтирмей, қоңсылас ҳәрекетлер менен гегирдектиң бул тегис емес исине жәрдем бериўге ҳәрекет етеди, даўыс аппаратының жумысын ҳәм жақсы муўапықластырыўды жоғалтады. Соның менен бирге даўыстың тембриниң сапасы жоғалады. «Бир рет жоғалған (даўыстың жумсақлығы ҳеш қашан қайтарылмайды)», деди белгили оқытыўшы М.Гарсия [1. И.О.Бризгалов с.92]. Кем-кемнен, мәжбүрий қосық айтыў нәтийже-синде тембрди жоқ етеди ҳәм вибратоны бузыўды баслайды.

Даўыс шайқалады, қалтырай баслайды жығылып түседи. Мәжбүрди туўырлаў қыйын, бирақ даўыс үстинде мудамы жумыс алып барылса, көбинесе жоғалған қәсийетлерин қайтарып алыў мүмкин. Оның ушын сеслер уйғынлығы, сеслер үстинде көп ислеў керек. Қосықшыны мәжбүрий даўысқа ийтермейди. Шынығыўлар, вокализлер ҳәм кейинирек туўры сайланған репертуардағы артықша зорығыўларды алып таслап, сиз кем-кемнен даўыстың пайда болыўында, сезилерли дәрежеде жақсыланыўына алып келеди [3. М.Ризаева с.104]. Бирақ, буған тек мәжбүрий

даўыстың қәўипин анық түсиниў менен ерисиў мүмкин. Оның ушын студент даўыс күши тыңлаўшы ушын оның даўыс бәлентлигине алып келмеўин, күш ҳәм көлем тең емеслигин түсиниўи керек. Тембрдиң ең жақсы пазыйлетлерин анықлаў ушын ҳәрекет етип, биз асығыслық пенен ушыўды әмелге асырамыз.

Керисинше, тембрде жоғалған мәжбүрий даўыс, қосықшының жүдә көп ҳәрекетлерине қарамай, кемирек ушады. Мәжбүрлеў жас қосықшының әрман еткен нийетине алып келмейди сонда оның даўысы үлкен, күшли ҳәм залда жақсы еситиледи.

Кишкене даўыстың оркестр күши менен толық еситилиўи, ал үлкен даўыстың залда жоқ болып кетиўи ҳәм ҳеш қандай тәсирлер қалдырмаслығына белгили болған ҳақыйқат. Еслетип өтемиз, даўыстың өзгериўшеңлиги даўысты металл ҳәм ушыратуғын жоқары қосық форматының раўажланыўына байланыслы. Тембрди деформациялаўға мәжбүрлеў нәтийжесинде, жоқары форматлайтуғын күшсиз қәлиплесе баслайды ҳәм усының менен даўыс ушыўы жоғалады. Солай етип, ҳәр бир жас қосықшы анық түсиниўи керек, тыңлаўшылар ушын даўыстың бәлентлиги қосықшының сарплаған күши менен емес, бәлки атқарыў тембриниң туўрылығы менен белгиленеди. Туўры жолға қойылған даўыс пенен қосықшы даўысының орташа күшлилиги, оның даўыс тембриниң надурыслылығы, үлкен даўыс күши менен салыстырғанда жоқары даўыс тәсирлерин жаратады. Бул даўыстың ушыўы ҳәм ушпайтуғын даўыслардың бар екенлигин ашып береди, сол себепли профессионал қосық ушын, даўысы туўры жолға қойылған тәжирийбели қосықшылар ушын) олар болажақ қосықшыларға қарағанда аз энергия жумсайды. Бул қосықтың сыры, бирақ жас қосықшылар жақсы даўыслары менен өз тыңлаўшыларын табады. Олар мудамы залда еситилиў ушын күш пенен үлкен даўыста айтыўы керек. Тәжирийбели қосықшы, керекли даўыс шыңынан тысқары буған жол қоймайды [4.А.Е.Варламов с.120]. Қосықшылар арасында «Капитал менен емес, бәлки даўыстың процентлери менен айтыў керек» деген пикир кең тарқалған. Бул жайша көрип шығарылған ҳәдийсе ҳаққында сөз болады. Даўысты күшейтетуғын жас қосықшылар өз капиталларын, даўысларының, күшлерин бөлистириўге сарплайды. Тәжирийбели қосықшылар максимал даўысының ушыўында аз даўыс шығарады. Бул соның менен бирге, қаржы сарпламастан, қызығыўшылық пенен атқарыў даўысты жолға туўры қоймастан қосық айтыўды аңлатады. Хошаметлентиретуғын қосықшылар капитал менен қосық айтады ҳәм сол себепли тезирек даўысларын өширеди, даўыс тембрин өширеди, вибратоны бузады. Жас қосықшының күшли даўыс аппараты үлкен зорығыўларға шыдам береди, бирақ кейинирек анық түрде бузыла баслайды.

Форсировка даўысты алып таслаў үстинде ислей баслағаныңызда, оннан тезлик пенен қутылыў мүмкин емеслигин есте сақлаў керек, бирақ вокал аппараты кем-кемнен даўысты жумсатып ҳәм көбирек тәбийий даўысты табыў шығығыў етиў арқалы жүзеге келеди. Сиз оны жеңил даўысқа айландыратуғын қосықшыны тезлик пенен аўдарма ете алмайсыз, болмаса даўыстың «өшип кетиўи» ҳәм профессионал даўысын жойтыўы мүмкин. Булшық етлер кем-кемнен артықша қысылыўдан қутылып, сеслер уйғынлығын жойытпастан ҳәм қосық даўысын өзгерместен даўысты раўажландырыўға болады. Ҳеш қандай адамды тыныш-сызландыратуғын, бәлент даўыста қосық айтпаў керек. Шығарманың өзи студентти арқайын даўысқа, жумсақ, тыныш ҳәм еркин характерге үндеўи керек. Егер студенттиң музыкадан хабары болса, ол туўры қосық даўысының тонын таба алады. Бул жерде ең жақсы даўысты анықлаўға мөлшерленген шығығыўлар үлкен әҳмийетке ийе. Шығығыўлар арасында оператив ҳәрекет етиўге итибар қаратыў керек. Аўыр темптеги шығығыўлар сизди мәжбүрлеўге мүмкиншилик береди, ал тез темпте керисинше. Жоқарыда айтып өткенимиздей, туўры даўысты күшейтиўге қарсы гүрестиң ең жақсы усылы. Ҳәр бир нотаның қысқартылғанлығы қосықшының даўысын мәжбүрлеўге жол қоймайды. Даўысты мәжбүрлегенде оператив ҳәрекетлер бузылады. Усының себебинен, туўрылықты раўажландырыў бойынша жумыслар даўыстың және де масласыўшы болыўына алып келеди, даўыс аппараты керексиз стресслерден, артықша жүклерден азат етеди ҳәм даўысты қәлиплестириўде қатнасатуғын барлық ағзалар ортасында және де ийкемлестирилген муўапықлықты раўаж-лантырады. Бирақ, егер студенттиң өзи оның даўысы мәжбүрий атқарылыўын түсинбесе, оқытыўшының барлық умтылыў ҳәрекетлери нольге шығады. Өкиниш пенен айтамыз, қосықшылар көбинесе бул тәризде атқарыў мәжбүрий екенлигине исенеди ҳәм даўыстың қолайлығы ҳәм технологияға дыққат пенен қараў «химия» деп аталады. Бундай

жағдайларда, егер студентти исендириў мүмкин болмаса, барлық ҳәрекетлер пайдасыз болады. Тек ғана шуқыр исениў оған пикирин және де арқайын ҳәм тәбийй қосыққа өзгертиўге жәрдем береди. Әдалат соны талап етеди, тәбиятта узақ ўақыт даўамында мәжбүрий түрде қосық айтыўға ылайық болған сондай даўыслар бар, олар даўысқа сезилерли дәрежеде зәлел жеткизбейди. Қосықшылардың көпшилиги ушын, мәжбүрлеў көплеген қәўетерли даўыслардың өшиўине алып келетуғын қәўетерли қорқыныш болып табылады.

**Әдебиятлар**


1. И.О.Бризгалов «Школа пения для баритона и баса» - Тошкент: Литературы и искусства им. Гафура Гуляма, 1987 г.– 92 с.
2. Д.Л.Аспелунд «Развитие певца и его голоса» Москва: Планета музыки, 2017 г. - 180 с.
3. М.Ризаева «Стоновление молодого певца» Тошкент: Чўлпон нашриёти – 2003 г. -104 с.
4. А.Е. Варламов «Полная школа пения» Москва: Издательство Лань, Планета музыки, 2012 г. 120 с.



**РЕЗЮМЕ.** Ушбу мақолада бўлажак қўшиқчиларни вокал фанидан ўқитишнинг кетма-кетлиги ва қоидалари ҳақида сўз этилади.

**РЕЗЮМЕ.** В этой статье сказано о по этапном изучений правил будущих воколистов.

**SUMMARY.** In this article is spoken about learning the rule of future singers's one by one.


## OPERA JANRÍNÍŃ PAYDA BOLÍWÍ HÁM RAWAJLANÍW JOLLARÍ


**Z.Bekbergenov –** *aǵa oqıtıwshı*

*Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı*



**Tayanch so'zlar:** opera, musiqa, fortepiano, madaniyat, san'at, musiqiy asar.

**Ключевые слова:** opera, музыка, фортепиано, культура, искусство, музыкальное произведение.

**Key words:** opera, music, piano, culture, art, musical work.


XVII ásirge shekemgi uzaq dawam etken, Jer júzilik shirkew muzıkasınıń dáwiri juwmaqlanıp, opera janrınıń júzege keliwine imkaniyatlar payda bola basladı. Opera – bul teatr, poeziya, oyın óneri, muzıkalıq shıǵarmalardıń barlıq túrlerin biriktiriwshi kórkem ónerdiń sintez forması. Opera janrınıń payda bolıwı kórkem ónerdiń kóplegen tarawlarına óziniń tásirlerin kórsete basladı. Operanıń payda bolıwı menen saz ásbaplıq shıǵarmalarınıń jańadan janrları payda bola basladı. Orkestr, ubertura, balet suitası sıyaqlı hár qıylı janrlar payda bola basladı. Oratoriya hám kantata sıyaqlı shirkew muzıkası janrlarına operanıń kompaziciyası vokal atqarıwshılıǵı usıllarınıń ózgeshelikleri payda bola basladı. Operanıń watanı Italiya bolıp opera janrı payda bolaman degenshe muzıka atqarıwshılıǵınıń rawajlanǵan jer júzilik formaları muzıkalıq teatr pastoral janrınıń juwmaqlanıwı, qosıq janrına bolǵan qızıǵıwshılıq arta baslaǵan. Opera janrı Italiyanıń Florenciya qalasında operanıń tiykarın salıwshı shayır Ottavio Rinuchchini hám sazendeler Yakopo Peri hám Julio Kachchiniler boldı. Ottavio Rinuchchini sózine Yakopo Peri hám Julio Kachchini muzıkasına jazılǵan birinshi Florenciya operası «Dafna» 1594-jıl Korsi úyinde 1-ret qoyıladı. Ekinshi Florenciya operası Ottavio Rinuchchini hám Yakopo Periydiń Orfey haqqındaǵı antik ápsanası tiykarında jazılǵan «Evredika» operası esaplanadı. Bul operanıń jaratılıwı francuz karoli Genrix IV Mariya Medichi menen 1600-jılı bolıp ótken neke toyına baǵıshlanǵan syujeti tiykarında 1600-jılı Julio Kachchinidiń «Evriwedika» operası jazıladı. Italiya operasınıń jáne bir orayı Rim boldı. Rimde opera teatrı Rim papası Urbanom VIII niń jaqın qarındasları bolǵan Barberinler shańaraǵı tárepinen ashıladı. Sonıń ushın da, Rim katolik watanında opera klerikal xarakterge iye bolǵan. Rim operaları syujetinde xrestiyanlıq diniy ideyalar táriplengen. Rim opera mektebiniń eń jaqsı shıǵarmalarınıń biri Loretto Vittorionıń (1588-1670 jılları) «Galateya» operası bolıp esaplanadı. Italiyalıq ataqlı kompozitor Klaudio Monteverdiń dóretiwshiligi XVII ásir muzıka mádeniyatında ayrıqsha orın tutadı. Onıń dóretiwshiligi Peri hám Kachchiniden ózine tán ózgeshelikleri menen biri-birinen ajıralıp turadı. Onıń jazǵan operaları: «Orfey», «Ariadna», «Poppeyaǵa taj kiydiriw». Monteverdiń qálemine tiyisli Torkvato Tasso syujeti tiykarında «Tankred